

ZNACZENIE STUDIÓW PODYPLOMOWYCH W ŁAGODZENIU RÓŻNIC POKOLENIOWYCH

ZBIGNIEW CHODKOWSKI

Abstract: *The object of this work is the show of the meaning of the postgraduate studies in the present Polish educational system. Education belongs to these areas of the human activity, which make possible the transfer of the culture, knowledge, value, norm, etc. It would be difficult without participation of various generations. The education of adults still finds the different dimension of the joining of generations through the educational system. I will talk over the meaning of the postgraduate studies in the appeasement of generation differences.*

Keywords: *adult education, postgraduates studies, teacher training, adult education, the Polish education system, University of Rzeszow*

Wprowadzenie

Przedmiotem tego opracowania jest ukazanie znaczenia studiów podyplomowych we współczesnym polskim systemie edukacyjnym. Edukacja należy do tych obszarów działalności ludzkiej, które umożliwiają intencjonalny przekaz kultury, czyli wiedzy, wartości, norm itp. Nie byłoby to możliwe bez uczestnictwa w tym procesie różnych pokoleń.

Analiza zawarta w tym opracowaniu ukazuje znaczenie w integrowaniu pokoleń jednej z form edukacji dorosłych, tj. studiów podyplomowych. W związku z tym przedstawię kolejno: założenia edukacji dorosłych, charakteryzując kształcenie poprzez studia podyplomowe, a na końcu wyjaśnię ich znaczenie w łagodzeniu różnic pokoleniowych.

1. Założenia edukacji dorosłych

W literaturze pedagogicznej często występują obok siebie dwa pojęcia: „oświata dorosłych” i „edukacja dorosłych”, przy czym najczęściej uwzględniają one ten sam zakres zjawisk i procesów, a zatem są tożsame, przy czym bardziej adekwatne do współczesnych wymogów wydaje się pojęcie „edukacja dorosłych”. Pojęcie oświaty jest bowiem wyraźnie ukierunkowane na kształcenie. Natomiast pojęcie edukacji,

obok kształcenia, obejmuje również wychowanie, stąd bardziej odpowiada współczesnym wyzwaniom wspomagania rozwoju w okresie poszkolnym. Obydwa te pojęcia są częścią edukacji ustawicznej, nazywanej także w literaturze edukacją ustawiczną dorosłych

Pisząc o znaczeniu edukacji ustawicznej, inaczej permanentnej, R. Wroczyński (1997, s. 175) podkreśla coraz większe zintegrowanie kształcenia szkolnego i poszkolnego. Jest to konsekwencją nabierania przez system szkolny charakteru otwartego, torującego drogę do dalszych procesów edukacyjnych w życiu dorosłym. Ołączeniu się tych dwóch torów edukacyjnych decyduje ponadto „silne sprzężenie szkoły jako instytucji wychowawczej z ogólnym procesem rozwoju społeczno-ekonomicznego” (tamże). W konsekwencji tego sprzężenia na bazie otwartości szkoły młody człowiek, który ją opuszcza, odczuwa potrzebę dalszej edukacji i ma wykształcone umiejętności zaspokajania tej potrzeby.

W tak rozumianym sprzężeniu edukacji szkolnej i poszkolnej, edukacja ustawiczna staje się strukturą zintegrowaną, obejmującą wszystkie etapy edukacji instytucjonalnej (przedszkolnej, szkolnej i poszkolnej) oraz współtowarzyszące im na wszystkich tych etapach procesy samodoskonalenia.

W pedagogice edukacja ustawiczna często odnoszona jest do nabywania wiedzy i umiejętności zawodowych. I tak np. Z. Wiatrowski (2007, s. 329) pisze o kształceniu przedzawodowym, kształceniu zawodowym i kształceniu ustawicznym dorosłych. Kształcenie ustawiczne dorosłych jest więc rozumiane tutaj jako doskonalenie zawodowe w okresie poszkolnym. Natomiast pojęcie edukacji permanentnej cytowany autor traktuje równie szeroko jak większość pedagogów, podkreślając jej znaczenie w okresach poszkolnych, ale nie zawężając jej jednocześnie do życia dorosłego. Ten sam autor zauważa w dalszym ciągu swoich wyjaśnień odnoszących się do tej kwestii (tamże), iż termin „edukacja ustawiczna” dookreślany jest także w literaturze poprzez formę przymiotnikową „dorosłych” i w tym znaczeniu stanowi dopełnienie edukacji szkolnej, to jednocześnie nie wypowiedziada się jednoznacznie za którymś z tych rozstrzygnięć, ale w dalszym toku analizy przyjmuje strukturę globalną edukacji ustawicznej, co oznacza, że traktuje ją jako edukację całościową. W tak rozumianej edukacji permanentnej, Wiatrowski wyodrębnia:

- Wychowanie naturalne,
- Kształcenie i wychowanie szkolne,

- Kształcenie i wychowanie równoległe, organizowane w formach pozaszkolnych,
- Kształcenie szkolne, inaczej kształcenie ustawiczne dorosłych (Wiatrowski 2007, ss. 330-331).

Reasumując, zarówno termin „oświata dorosłych” jak i „edukacja dorosłych” określają zakres zjawisk i procesów mieszczących się w pojęciach edukacji ustawicznej, czyli edukacji trwającej przez całe życie. Można jednak zastanawiać się nad tym, od jakiego momentu możemy mówić o edukacji dorosłych.

Z. Wiatrowski (2007, s. 342) analizując różne koncepcje i definicje literaturowe, wskazuje na dwojakié podejście do terminu „kształcenie ustawiczne”, ujmujące proces jaki ten termin oznacza bądź jako trwający przez całe życie, bądź też odnoszący się wyłącznie do życia dorosłego, poszkolnego. Jako przykłady szerszego rozumienia Wiatrowski podaje definicje C. J. Titmusa, J. Lyncha i B. Suchodolskiego (za: Wiatrowski, 2007, s. 342).

Przy takim szerokim rozumieniu terminu kwestia granic wiekowych bądź innych kryteriów dorosłości wydaje się mniej ważna. Tym bardziej, że obecnie nabiera ciągle znaczenia forma edukacji dorosłych stanowiących bezpośrednie przedłużenie edukacji szkolno-uczelnianej. Są to coraz popularniejsze studia podyplomowe będące przedmiotem moich zainteresowań.

2. Współczesne funkcje i cele edukacji ustawicznej dorosłych

Współcześni pedagodzy nie mają żadnych wątpliwości, co do tego, że:

1. Edukacja jest jednym z najważniejszych czynników determinujących warunki życia i przez to może być podstawą dobrej jego jakości, a jej brak - marginalizacji prowadzącej do wykluczenia;
2. Edukacja szkolna, dostosowana (lub nie) do wymogów i oczekiwań okresu jej realizacji, nie zapewnia sukcesu w społecznym i zawodowym funkcjonowaniu człowieka przez całe jego życie. Rozwój wiedzy i techniki we wszystkich dziedzinach jest zbyt szybki, by raz uzyskane kompetencje nie dezaktualizowały się na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Ciągła ich weryfikacja to już nie tyle warunek odnoszenia sukcesów zawodowych, co radzenia sobie w ogóle z obowiązkami ról zawodowych i utrzymywania się na rynku pracy.

Współczesne kształcenie ustawiczne to proces ciągłego uzupełniania i doskonalenia, czyli pogłębiania i poszerzania wiedzy oraz umiejętności, zarówno ogólnych, jak i zawodowych (Kramek, Smela 2006, s. 162; Czechowska-Bieluga, Sarzyńska 2008, s. 278). Proces ten może mieć charakter zarówno celowy, uświadomiony, jak przypadkowy, nie w pełni uświadomiony. Zarówno formy instytucjonalne, jak i możliwości samokształcenia są obecnie bardzo duże. Różnego rodzaju kursy, szkolenia, studia podyplomowe i doktoranckie – to najważniejsze i najbardziej popularne sposoby poszerzania posiadanych, jak i zdobywania nowych kwalifikacji. Także podstawy autoedukacji są dzisiaj nieporównywalnie większe niż w jakichkolwiek innych okresach historycznych. Bogaty rynek czasopism oraz książek, także specjalistycznych, uzupełniają portale internetowe, ciągle aktualizowane, umożliwiające śledzenie nowości w każdej dziedzinie.

Aktualne założenia edukacji ustawicznej najlepiej przybliży raport UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji XXI wieku (Delors 2005), który przekonuje, że edukacja ustawiczna to nie tylko konieczność wygenerowana tempem i wielością dokonujących się współcześnie przemian, ale również klucz do zrozumienia, siebie, innych ludzi i wszystkiego, co wokół nas się dzieje.

Jacques Delors (1998, ss. 85-96) wskazuje na cztery podstawowe warunki funkcjonalności edukacji w wypełnianiu przypisanej jej misji, będące zarazem jej głównymi wyzwaniami i przesłaniem:

- a) Edukacja jako droga do skutecznych, satysfakcjonujących interakcji. Edukacja ma dostarczać wiedzy o innych, o ich kulturze, religii, historii, warunkach życia, osłabiać lęki przed „innością”, a tym samym stworzyć warunki dla wspólnego życia, współdziałania w różnych płaszczyznach, opartego na wzajemnym szacunku i tolerancji.
- b) Edukacja jako droga służąca zrozumieniu przedmiotu poznania otaczającego świata, ale również i siebie.
- c) Edukacja jako droga prowadząca do zdobywania kompetencji, przede wszystkim zawodowych, ale nie tylko.
- d) Edukacja jako droga do doskonalenia samego siebie, osiągnięcia poczucia własnej wartości i lepszej jakości życia.

Inny dokument stanowiący rezultat działań edukacyjnych Wspólnoty Europejskiej to „A Memorandum of Lifelong Learning” z 2000 roku (za Korzan 2005, s. 78). Zwraca on uwagę na wyzwania, jakie

stoją przed człowiekiem, żyjącym we współczesnym społeczeństwie, w związku z czym konieczne jest:

- a) zagwarantowanie powszechnego i stałego dostępu do kształcenia;
- b) zwiększanie inwestycji w zasoby ludzkie, umożliwiające zaspokajanie każdemu potrzeb;
- c) edukacyjnych, oparte na założeniu, że człowiek jest największym skarbem Europy;
- d) wprowadzanie innowacji w nauczaniu i uczeniu się;
- e) zwiększanie dostępności do wysokiej jakości informacji poprzez rozwijanie doradztwa;
- f) zwiększanie dostępności do nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, umożliwiających łączność z odległymi terenami, także w miejscu zamieszkania.

T. Aleksander (2000, s. 89), analizując problemy współczesnej edukacji ustawicznej, wskazuje na znaczenie trzech wyznaczników kształcenia dorosłych. Są to: globalizacja życia społeczeństw europejskich, postępująca szybka zmienność cywilizacji oraz wyraźnie dostrzegany kryzys kultury.

Globalizacja poprzez podejmowanie wspólnych działań w ramach euroregionów prowadzi do pełnej współpracy w dziedzinie kształcenia dorosłych, czego efektem jest nauka języków, zapoznawanie się z kulturą, historią i współczesnością innych społeczeństw, kształtowanie postaw tolerancji wobec odmienności kulturowych. Edukacja interkulturowa oznacza otwartość na innych (Aleksander, 2000, s. 90). Globalizacja zmienia edukację dorosłych: redukuje rodzimą działalność w szkołach i zakładach pracy na rzecz wzorów edukacji zagranicznej wraz z jej nowymi technologiami (Aleksander, 2000, s. 91).

Drugi wyznacznik kierunków i granic edukacji dorosłych to tempo zmienności cywilizacyjnej i jej powszechność, przy czym zmienność ta nie zawsze jest równoznaczna z postępem (Aleksander, 2000, s. 91). Wymaga to systemu edukacji, adaptującego ludzi do tych zmian (Aleksander, 2000, s. 92).

3. Studia podyplomowe w kontekście form edukacji ustawicznej dorosłych Polaków

Poprzez studia podyplomowe realizowane są dwa podstawowe cele edukacji dorosłych: dokształcanie i przekwalifikowanie. Pierwszy z nich oznacza „podwyższanie kwalifikacji formalnych, a szczególnie teore-

tyczne dopełnianie kwalifikacji zawodowych, kończących się uzyskaniem odpowiedniego świadectwa, dyplomu lub certyfikatu” (Wiatrowski, 2007, s. 364). Natomiast przekwalifikowywanie „to proces edukacyjny lub prawny, prowadzący do zmiany zawodu lub specjalności, a tym samym do zmiany kwalifikacji i kompetencji zawodowych” (tamże). Aktualnie w polskim systemie edukacji dorosłych funkcjonują zarówno studia poszerzające już posiadane kompetencje formalne, jak i umożliwiające nabywanie nowych – studia kwalifikacyjne.

Celami współczesnej edukacji ustawicznej dorosłych są doskonalenie własnej osoby, własnej pracy, własnego otoczenia i własnego udziału w różnych obszarach aktywności życiowej, tj. rodzinnym, zawodowym i społeczno-kulturalnym (Wiatrowski 2007, s. 345). Szanse realizacji wszystkich tych celów zwiększają się w warunkach długotrwałego cyklu kształcenia oraz jego powiązania z systemem kształcenia uczelnianego, a tym warunkom szczególnie odpowiadają zyskujące coraz większą popularność studia podyplomowe. Studia podyplomowe umożliwiają zatem w stopniu większym niż inne formy osiągnięcie wszystkich celów edukacji dorosłych, wskazanych wyżej. Na tym poziomie edukacyjnym cele te ściśle się ze sobą łączą i w taki właśnie zintegrowany sposób powinny być postrzegane. Reasumując, można więc przyjąć, że atrakcyjność studiów podyplomowych wynika z funkcji, jakie one pełnią w kontekście wyzwań stawianych współczesnemu człowiekowi. Studia podyplomowe są bowiem formą doskonalenia dorosłych, umożliwiającą im wyrównywanie braków wiedzy i umiejętności, utrudniających funkcjonowanie zawodowe, aktualizowanie posiadanych kompetencji, rekonstrukcji własnych możliwości kształtowania postawy kreatywnej. Atrakcyjność tej formy edukacyjnej zwiększa się dodatkowo wobec faktu, iż ze względu na swoje programy studia podyplomowe doskonalą człowieka we wszystkich zakresach jego aktywności, nie tylko zawodowej, chociaż na tę ostatnią są w największym stopniu ukierunkowane.

Można oczekiwać, że znaczenie tej formy edukacyjnej będzie nadal wzrastać. Obecnie wiele osób po ukończeniu jednych, podejmuje kolejne studia podyplomowe, dobierając je w taki sposób, by maksymalnie zwiększać własną atrakcyjność na rynku pracy. Ponadto postęp cywilizacyjny ciągle przyspiesza, co oznacza już nie tylko, że nabyte w okresie szkolnym umiejętności nie wystarczą na całe życie, ale również – że decyzje o doksztalceniu trzeba podejmować wielokrotnie, dopełniając je ciągłym samodoskonaleniem. Wymogi współczesnego

rynku pracy są ponadto zbyt duże, by mogły być zaspokajane poprzez krótkoterminowe kursy czy szkolenia. Pełny rozwój pracownika, zarówno ogólny jak i zawodowy, jest możliwy wyłącznie poprzez formy obejmujące dłuższy okres czasu, oparte na najnowocześniejszych dokonaniach technologicznych i metodycznych, nie tylko rozwijające umiejętności praktyczne, ale i umożliwiające ich rozumienie na bazie podbudowy teoretycznej. Spośród różnych form doskonalenia poszkolonego takie warunki spełniają przede wszystkim studia podyplomowe, zarówno ze względu na czas trwania cyklu kształcenia, jak i jego osadzenie w zintegrowanym, wielostopniowym systemie edukacji uczelnianej.

4. Pedagogiczne studia podyplomowe w Uniwersytecie Rzeszowskim

Jako egzemplifikację wzrostu zainteresowania studiami podyplomowymi przedstawię dane dotyczące realizacji studiów pedagogicznych na Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego.

W Uniwersytecie Rzeszowskim prowadzone jest kształcenie w zakresie nauk społeczno-humanistycznych, ścisłych, technicznych, przyrodniczych, rolniczych, medycznych, ekonomicznych, prawnych, kultury fizycznej oraz sztuki. Na dzień 31 grudnia 2009 roku ogólna liczba studentów wynosiła 22 193 osoby. Do nauk społeczno-humanistycznych należy pedagogika, której uprawianie jest kontynuacją pracy dydaktyczno-naukowej prowadzonej uprzednio w rzeszowskiej WSP.

Wydział Pedagogiczno-Artystyczny został powołany w dniu 1 kwietnia 2005 r., a od stycznia 2008 r. wydział ten, który zachował poprzednią nazwę, tworzą Instytut Pedagogiki oraz Instytut Muzyki.

Wydział Pedagogiczno-Artystyczny prowadzi aktualnie trzy kierunki studiów: pedagogika, edukacja artystyczna w zakresie sztuki muzycznej oraz nauki o rodzinie.

Od początku funkcjonowania Uniwersytetu prowadzone są również w zakresie pedagogiki studia podyplomowe, uzupełniające i kwalifikacyjne.

Wraz z rozwojem Wydziału rozszerzała się oferta kształcenia także na studiach podyplomowych. Pokazują to dane zamieszczone w dwóch poniższych tabelach.

Jak wynika z danych znajdujących się w poniższej tabeli, liczba słuchaczy na pedagogicznych studiach podyplomowych prawie zawsze utrzymywała się na wysokim poziomie – znacznie powyżej tysiąca osób. Wyjątkiem są lata 2002 oraz 2004. Było spowodowane uwarunkowaniami organizacyjnymi, bowiem pierwszy z tych okresów to początek działalności Uniwersytetu Rzeszowskiego, a drugi – przygotowania do reorganizacji struktur, w ramach, których było prowadzone uczelniane kształcenie pedagogiczne.

Po roku 2005 liczba słuchaczy pedagogicznych studiów podyplomowych znacząco wzrosła, a wskaźniki powyżej 1 500 osób w skali rocznej utrzymują się do chwili obecnej.

Tabela 1: Liczba wydanych dyplomów ukończenia pedagogicznych studiów Podyplomowych w Uniwersytecie Rzeszowskim w latach 2002 – 2010

lata	Absolwenci studiów podyplomowych					
	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
2002	415	83,67	81	16,33	496	100
2003	1376	81,23	318	18,77	1694	100
2004	349	79,50	90	20,50	439	100
2005	1074	78,51	294	21,49	1368	100
2006	1761	80,74	420	19,26	2181	100
2007	993	86,42	156	13,58	1149	100
2008	1257	87,53	179	12,47	1436	100
2009	839	88,22	112	11,78	951	100
2010	831	88,59	107	11,41	938	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentacji Dziekanatu Wydziału Pedagogiczno-Artystycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego

Tabela 2: Liczba słuchaczy pedagogicznych studiów podyplomowych w latach 2002-2010 w Uniwersytecie Rzeszowskim

lata	słuchacze					
	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
2002	89	87,25	13	12,75	102	100

2003	1307	83,89	251	16,11	1558	100
2004	170	88,54	22	11,46	192	100
2005	873	77,32	256	22,68	1129	100
2006	1294	77,39	378	22,61	1672	100
2007	1425	88,18	191	11,82	1616	100
2008	1330	87,90	183	12,10	1513	100
2009	1301	85,14	227	14,86	1528	100
2010	553	89,92	62	10,08	615	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentacji Dziekanatu Wydziału Pedagogiczno-Artystycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego

W całym okresie prowadzenia tych studiów były one zdominowane przez kobiety, co wiąże się z feminizacją zawodów pedagogicznych, do których one przygotowują. W dwóch rocznikach słuchaczy (2005 i 2006) udział mężczyzn wprawdzie się zwiększył, ale w późniejszych latach ponownie pojawia się jego obniżenie.

Na Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym planowany jest dalszy rozwój kształcenia poprzez studia podyplomowe. Jest to forma bardzo korzystna zarówno dla samych słuchaczy, jak i dla regionu. Tym pierwszym umożliwiała nabywanie zupełnie nowych kwalifikacji, adekwatnych do potrzeb zmieniającego się rynku pracy. Z kolei dla regionu jest to szansa na szybkie przygotowywanie wykwalifikowanych kadr zgodnie z aktualnymi strategiami rozwoju.

5. Uwagi końcowe na temat przyszłości studiów podyplomowych w kontekście potrzeb integracji pokoleniowej

Dokształcanie się osób dorosłych w strukturach uczelnianych powoduje, że struktury te integrują, a tym samym zbliżają różne pokolenia. Aktualizując swoją wiedzę, osoby już pracujące zawodowo wyzbywają się lęku przed młodymi pracownikami, kojarzonymi z wykształceniem bardziej adekwatnym do szybko zmieniających się realiów rynku pracy. Poznają najnowocześniejsze technologie, uczą się wykorzystywania tych technologii w rozwiązywaniu problemów zawodowych, co podnosi ich samoocenę i pozwala lepiej funkcjonować w rolach zawodowych. Będąc partnerami młodzieży w płaszczyźnie edukacji uczelnianej, stają się także jej partnerami w płaszczyźnie zawo-

dowej. Oznacza to, że poprzez studia podyplomowe jako formę uczelnianej edukacji dorosłych zacierają się różnice pomiędzy pokoleniami, wynikające z różnic programowych kształcenia uczelnianego w różnych okresach czasu. Różnice te są naturalną konsekwencją postępu w zakresie rozwoju wiedzy i technologii, a tym samym najskuteczniejszym sposobem ich niwelowania jest uzupełnianie kształcenia uczelnianego, połączone z ustawicznym samodoskonaleniem. Takie funkcje studiów podyplomowych dodatkowo zwiększają ich wartość, a tym samym wskazują, że zainteresowanie tą formą doskonalenia ogólnego i zawodowego będzie nadal wzrastać.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALEKSANDER T.: Współczesne wyznaczniki kształcenia dorosłych w Polsce, w: Edukacja dorosłych w perspektywie integrowania się Europy, red.: Z. Wołk, Zielona Góra 2000 b, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. T. Kotarbińskiego, 89-100 s. ISBN 8372680043.
- CZECHOWSKA-BIELUGA M., SARZYŃSKA E.: Wybrane determinanty uczenia się dorosłych, w: Rozwój zasobów ludzkich. Teoria i praktyka, red. A. Różański, K. Peter Kuchinke, E. Bojar, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2008, s. dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji XXI wieku, Warszawa 1998, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich – Wydawnictwo UNESCO, 85–96 s. ISBN 9788374970655.
- DELORS J.: Edukacja - jest w niej ukryty skarb, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji XXI wieku, Warszawa 1998, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich – Wydawnictwo UNESCO, 1998. ISBN 92-3-203274-0.
- DELORS J.: Education At a Glance. OECD Indicators 2005, www.sourceoecd.org/education/9264011900.
- KARNEY J. E.: Psychopedagogika pracy. Wybrane zagadnienia z psychologii i pedagogiki pracy, Warszawa 2007, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 270-276 s. ISBN 978-83-89501-66-0.
- KORZAN D.: Edukacja ustawiczna w pracach Wspólnoty Europejskiej, „Mentor” nr 4, 2005, 78 s. ISSN 1731-6758.
- KRAMEK Z., SMELA K.: Współczesne technologie kształcenia, w: red. A. Bogaj, S. Kwiatkowski, Szkoła a rynek pracy, Warszawa 2006, PWN, 162 s. ISBN: 8301148950.
- KWIATKOWSKI S. M.: Edukacja dorosłych, w: Pedagogika pracy, S. M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak: Pedagogika pracy, Warszawa 2007, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 190 s. ISBN 978-83-60501-24-5.
- OKOŃ W.: Nowy słownik pedagogiczny, Warszawa 1998, Wydawnictwo Akademickie „Żak” 280 s. ISBN 83-86770-96-1.

- SUCHY S.: Kształcenie ustawiczne dorosłych, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1980, 86 s. ISBN 83-202-0070-9.
- WIATROWSKI Z.: Podstawy pedagogiki pracy, Bydgoszcz 2005, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, 329-364 s. ISBN: 83-7096-524-5.
- WROCYŃSKI R.: Kształcenie ustawiczne, w: Encyklopedia pedagogiczna, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, Fundacja Innowacja, 175 s. ISBN 83-86169-03-6.

✉ **Dr Zbigniew Chodkowski**
Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Pedagogiki
ul. Ks. Jałowego 24
35-010 Rzeszów
E-mail: zchod@tlen.pl